

Oponentský posudek disertační práce

Mgr. Ing. Zdeněk Demel:

Omezování církevního života ze strany československého státu v období 1945–1989 se zvláštním zřetelem ke slavení liturgie v jihočeském regionu

1. Úvod

Ačkoli se dnes – aspoň v nekomunistickém spektru společnosti – všeobecně uznává, že komunistický režim využíval všech prostředků k potlačování jemu nepřátelských nebo nepohodlných osob a institucí a že mezi nimi měla své „výsadní“ místo katolická církev, chyběla dosud přehledná monografie, která by mapovala *jednotlivé kroky administrativního omezování náboženského života po celou dobu komunistické diktatury*. Existuje celá řada publikací, které popisují buď vývoj v druhé polovině 40. a v první polovině 50. let, a to se zřetelem na způsob, jak přišli komunisté k moci a jakým způsobem potom porušovali základní lidská práva, a s důrazem na politické procesy začátku 50. let (pokud jde o problematiku církevní politiky státu, jedná se zejména o práce Vaškovy a Kaplanovy). Kromě toho existuje celá řada svědectví o utrpení lidí vězněných v 50. letech a o postupu StB vůči disidentům a vůči církvím (publikace vydávané ÚDV). Pokud se tedy hovoří o zločinech komunismu v době 1948-1989, je pozornost upřena buď na aktivity StB, která ukončila svoji činnost až po „sametové revoluci“, anebo na dnes už (z hlediska jednoho lidského věku) velmi vzdálené události konce 40. a začátku 50. let. Zájmu většiny odborníků dosud uniká porušování lidských práv, které se dělo z pohledu tehdejších mocipánů „legálně“, totiž v rámci výkonu státní správy. Je třeba ocenit, že se Zdeněk Demel rozhodl věnovat se detailnímu výzkumu celého tohoto období, a to ze svého specifického zorného úhlu, totiž z pohledu teologa, konkrétně teologa zaměřeného na oblast liturgické vědy.

Úvodem můžeme konstatovat, že téma, kterému doktorand věnoval svoji pozornost, je aktuální, a to z následujících hledisek:

- 1) hledisko historické (viz výše)
- 2) hledisko pastorální (vliv nepřátelské strategie režimu na život a sebepojetí církve)
- 3) hledisko liturgické (vliv omezování církevního života na liturgii a její vývoj)

Doktorand se ve své práci zaměřil na otázku „jak československý stát v období 1945-1989 omezoval svobodu církevního života a slavení liturgie“ (s. 7). Cílem jeho práce je popsat roli a aktivity orgánů oficiálního státního dozoru nad církvemi (tzv. církevních tajemníků) vzhledem ke slavení liturgie, a to především v katolické církvi (srov. s. 8).

2. Struktura a metoda práce

Disertační práce Zdeňka Demela obsahuje 232 číslovaných stran a je formálně rozdělena do sedmi kapitol, včetně úvodu, závěru, pomocného aparátu a rozsáhlých příloh (180-230), obsahově ji však můžeme dělit na dvě části.

První část (kap. 2-3, s. 14-117) je věnována jak stručné a výstižné charakteristice vývoje vztahu komunistického režimu k církvím, zejména k církvi katolické, tak především způsobu „řízení“ církevního života ze strany Státního úřadu (později Sekretariátu) pro věci církevní, tak jemu podřízených orgánů, tj. krajských a okresních církevních tajemníků (KCT, OCT). Tato část je dokumentačně doložena jak dosud vyšlou literaturou, tak

výsledky autorova vlastního šetření v dokumentech uložených v Státním oblastním archivu v Třeboni. Uvedený historický přehled je obohacen nejen doklady konkrétních případů, ale také dvěma podrobnějšími pojednáními, a to jednak o tzv. skryté církvi (podkapitola 2.7, s. 76-84), a pak také o pastoraci a liturgii v prostředí kasáren, vězení, nemocnic a dalších ústavů (kap. 3).

Druhá část (kap. 4, s. 118-166) obsahuje čtyři podkapitoly. V každé z nich autor zpracovává jeden typ projevu omezování církevního života ze strany státní správy v jihočeském regionu. Jedná se o témata:

- zatčení kněží v jižních Čechách a jejich konflikty s církevními tajemníky, které se týkaly liturgie (4.1)
- persekuce biskupa Hloucha a z toho plynoucí omezení jeho pastýřské a liturgické služby (4.2)
- zásahy do slavení liturgie a její omezování (křty, biřmování, svátky, pohřby, procesí, poutě – 4.3)
- překážky kladené zavádění liturgické reformy (4.4)

Zejména tato část práce je dokladem „mravenčí píle“ autora při vyhledávání informací o uvedené problematice, když uvážíme, že autor byl při svém bádání z větší části odkázán na situační zprávy OCT a KCT, protože jiné záznamy o těchto věcech nejsou. Autor se pokusil archivní informace porovnat se vzpomínkami a názory kněží českobudějovické diecéze, a to jak formou několika rozhovorů, tak dotazníkovým šetřením (s 44% návratností). Z autorova popisu jeho úsilí (s. 12-13) a z toho, že souhrnné zpracování dotazníků není k práci přiloženo, usuzuji, že dotazníkové šetření přineslo jen minimum relevantních informací. Důvod spatřuji v malé ochotě kněží podívat se kriticky na uplynulá léta (autor to na s. 12 kulantně nazývá „optimismus paměti“). Vzhledem k tomu, že jsem se sám při svém výzkumu setkal s neochotou ze strany církevních míst, dovedu si přestavit, že „skromná žeň“, kterou mohl autor z rozhovorů a dotazníků vytěžit, byla pro něj určitým zklamáním a pro samotnou práci zůstává ochuzením.

Metodiku své práce popisuje autor v podkapitole 1.3 (s. 11-13). Autor postupoval ve svém historickém zkoumání precizně, v některých případech téměř úzkostlivě (vzhledem k přesnosti dokládáných skutečností a citaci pramenů). Z tohoto hlediska nelze mít k práci žádné připomínky. Je ovšem škoda, že se autor nepokusil dopady omezování církevního života na pastoraci hlouběji interpretovat. Přitom jsem si vědom toho, že by taková interpretace by byla těžko verifikovatelná. Lze totiž např. hledat možnou příčinnou souvislost mezi omezením pastorační činnosti ve farnostech a mezi současným zúženým pohledem na pastoraci a nedostatečným rozvojem nových forem liturgie v ČR, přitom však takovou příčinnou souvislost nelze patrně jednoznačně dokázat.

3. Vnější, formální a jazyková úroveň práce

Po stránce vnější úpravy je předložená disertační práce provedena bezchybně. Také formálních chyb je poskrovnu. Trochu neobvykle působí uvádění zkratk nebo poznámek v závorce v textu ve spojení s rovnítkem, např. na s. 29: „tzv. katolická akce (= KA)“. Překlepů je v celé práci jen několik, např. na s. 59 (2. ř. zdola – navíc slovo „být“), s. 107 (v titulu odstavce za letopočet přidané číslo 381), s. 132 (uvedeno „JeNV“ namísto „JčKNV“). Autor poctivě odkazuje na literaturu, která je pak upřesněna v seznamu pramenů a literatury (s. 173-179). Při pozorné četbě objevíme i některé formulační nedostatky jako např. na s. 15 formulace: „dojde k rozsáhlým socializačním změnám“ nebo označení katolické církve slovem „denominace“ na s. 103.

Demelova práce je psána velmi kultivovaným a čtivým jazykem. Je třeba ocenit autorovo umění poměrně stručně, ale přitom přesně vysvětlit velmi komplikovaný historický vývoj a navíc převést do čtivé formy výsledky svého bádání v archivu.

Konečná podoba předložené disertační práce, včetně formální stránky, je očividně výsledkem dlouhodobého hledání a zvažování autora. Už jen to, že se autor nakonec rozhodl řadu z použitých archivních dokumentů přepsat a v této podobě je přiložil k práci, svědčí o náročnosti a svědomitosti autorova přístupu, ač by nebylo od věci pro přiblížení dobové kultury přiložit také ukázky (kopie) autentického materiálu, což běžně najdeme v obdobných publikacích.

4. Hodnocení práce po stránce obsahové

Disertační práce Zdeňka Demela je především záslužným *dílem dokumentaristickým*. Autor nejen že na základě dostupné literatury charakterizoval a poměrně přesně popsal vývoj omezování církevního života v době komunistické totality. On také jednotlivé fáze i typy zásahů ze strany státního aparátu zdokumentoval, a to na konkrétních případech zaznamenaných většinou v situačních zprávách OCT, resp. KCT v jihočeském regionu. Již v obecně historické části práce (2. a 3. kap.) se autor asi v 90 případech odvolává na archivní materiály a v části zaměřené na omezování liturgie v jižních Čechách (4. kap.) dokonce až ve 200 případech.

Dalším kladem Demelovy práce je její přehlednost a jasné zaměření na sledovanou tematiku, totiž vývoj omezování života církve ze strany státního aparátu v letech 1948-1989. Proto se domnívám, že se Demelova práce po svém publikování stane také významným *dílem osvětovým*, takže by mohla ve zjednodušené formě najít uplatnění třeba jako učebnice této problematiky pro střední školy, případně pro vysokoškolské historické obory zabývající se dějinami 20. století.

Přes tyto významné přednosti nemohu považovat Demelovu práci za dílo primárně teologické. Demel svojí prací připravil půdu pro seriózní teologickou reflexi, nemohl ji však pro velký rozsah nutného historického zkoumání v rámci této disertační práce sám provést. Proto bych radil Demelovu práci mezi *práce fundamentální* ve smyslu vytvoření empirického základu (fundamentu) pro hlubší historickou a teologickou reflexi. Je nasnadě, že taková práce, aby se o ní mohla teologická reflexe opravdu opírat, vyžaduje – a její provedení dokazuje – dostatečnou teologickou kvalifikaci autora. V této práci je to zřetelné například v cílevědomém zaměření autora na ústřední bod jeho bádání, tj. zásahy státní správy do *liturgie*. Z tohoto hlediska zůstává ovšem otevřenou otázkou, zda musel autor v líčení historických souvislostí jít do takové šíře a hloubky a nemohl se ještě více omezit na vlastní problematiku přímého ovlivňování liturgie ze strany církevních tajemníků, a tím si vytvořit více prostoru pro případnou teologickou reflexi.

Autor na základě svého bádání potvrdil výchozí hypotézu o výrazném zasahování státního aparátu do katolické liturgie. Tyto zásahy se děly na rovině kvantitativní i kvalitativní, přičemž převládala složka kvantitativní. Cílem církevních tajemníků bylo především omezit náboženský život jako celek (snížit počet účastníků bohoslužeb a jiných církevních aktivit a omezit tak vliv duchovních a církve vůbec). Pokud v některých případech přímo ovlivňovali, *jak* bude liturgie slavena, tak vždy jen se záměrem snížit zájem a počet účastníků liturgie, ovšem s výjimkou podpory některých církevních aktivit na konci let čtyřicátých, kdy se KSČ (ještě) pokoušela získat věřící občany pro svoji politiku také skrze poutě a jiné náboženské aktivity.

Autor se ve své práci dotýká několika témat, které jsou potenciální inspirací pro liturgickou vědu. Jsou to zejména tato témata: slavení liturgie v nouzových podmínkách (vězení, vojenská služba), liturgie v tzv. skryté církvi, liturgické důsledky praktického vyřazení biskupa ze života diecéze, příp. částečného „vyřazení“ kněze z farnosti (je-li kněz nedostupný anebo byl-li dosazen kněz-kolaborant, u něž v některých případech nebylo ani radno žádat o duchovní službu), ekumenická dimenze liturgie „ve skrytosti“, vztah mezi latinskou a uniatskou liturgií v životě kněží tzv. skryté církve, liturgické důsledky úzkého

chápání pojmu „duchovní“ ve smyslu tzv. církevních zákonů, pastorační důsledky nahlížení náboženství a kultu jako soukromé záležitosti občanů, omezení „oficiální“ pastorace pouze na svátostnou pastorační a základní katechezi, vztah lidové a liturgické zbožnosti a „zvnitřnění“ liturgické reformy 2. vatikánského koncilu.

5. Závěr – celkové hodnocení disertační práce

Disertační práce Zdeňka Demela je výsledkem dlouhodobé poctivé badatelské práce, jak o tom svědčí kolem 300 odkazů na archivní materiál, který doktorand zpracoval. Autor si stanovil za cíl „poskytnout systematické pojednání o omezování slavení liturgie v komunistickém Československu, dokumentovat je na příkladech“ a „ukázat, jakým způsoby a prostředky církevní tajemníci tuto práci (omezování svobody, pozn. M.K.) vykonávali na poli slavení liturgie církve“ (s. 7n). Tohoto cíle autor disertace bezesporu dosáhl, a to ještě s příkladnou poctivostí zpracování a ve vynikající formě podání.

Disertační práci Zdeňka Demela je třeba vysoce ocenit jako dílo, které na základě archivních materiálů přesně dokumentuje vývoj zasahování státního aparátu do života církve, a zejména do liturgie. Tím může po svém zveřejnění splnit významnou vzdělávací a osvětovou roli.

V kontextu celé Demelovy disertační práce vnímáme teologickou erudici autora ne ani tak na základě nějaké výsledné teologické reflexe, která by patrně už přesáhla rámec, jenž si autor pro svoji práci stanovil, ale spíše v jeho zaměření na získávání informací, které budou moci být dále teologicky zpracovávány, a to zejména metodami používanými v pastorální teologii. Předložená práce tak představuje solidní fundament pro další bádání.

Celá práce je zpracována samostatně, na základě dobře prostudovaných a zdokumentovaných pramenů, a přináší řadu nových poznatků pro obory církevní dějiny, pastorální teologie a liturgická věda. Tím splňuje požadavky kladené na disertační práci.

Na základě výše zmíněných kvalit předloženého textu *doporučuji disertační práci Zdeňka Demela k obhajobě.*

V Českých Budějovicích dne 2. února 2008

doc. Michal Kaplánek
oponent